

Ο ΜΟΙΡΟΛΑΤΡΗΣ ΖΑΚ ΚΑΙ Ο ΑΦΕΝΤΗΣ ΤΟΥ

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

Ιδρυτής σειράς
Άρης Μαραγκόπουλος

Επιμέλεια σειράς: Άρτεμις Λόπ
Μετάφραση από το πρωτότυπο: Εύη Βαγγελάτου
Επιμέλεια – Επίμετρο – Σχόλια: Άρης Μαραγκόπουλος
Σελιδοποίηση: Μαρίνα Μπίτσικα
Εξώφυλλο: ΜΟΤΙΒΟ Α.Ε.

Τίτλος πρωτοτύπου: *Jacques le Fataliste et son maître* (1773)

© 2020 Εκδόσεις Τόπος
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο
ISBN: 978-960-499-349-9

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 και Καλλιδρομίου
11473, Αθήνα
Τηλ.: 210 8222835-856
Fax: 210 8222684

www.toposbooks.gr

Ντενί Ντιντερό

Ο μοιρολάτρης Ζακ
και ο αφέντης του

Μετάφραση
Εύη Βαγγελάτου

Επιμέλεια – Επίμετρο – Σχόλια
Άρης Μαραγκόπουλος

Μικρά Εισαγωγικά στον βίο και στο έργο του Ντιντερό

Υπάρχουν και λιγάκι όρχεις στο βάθος
των πιο εξαισιων αισθημάτων μας
και της πιο αγνής τρυφερότητας.¹

Ντενί Ντιντερό

Ο Ντενί Ντιντερό (5 Οκτώβρη 1713 - 31 Ιούλη 1784) υπήρξε φιλόσοφος, κριτικός τέχνης και μυθιστοριογράφος, συνιδρυτής μαζί με τον μαθηματικό και φιλόσοφο Ντ' Αλαμπέρ² της μνημειώδους *Εγκυκλοπαίδειας*.³ Ως οργανωτικός νους αυτού του γιγαντιαίου έργου που έμελλε να αποτελέσει έργο της ζωής του (ο ίδιος συνεισέφερε 7.000 λήμματα περίπου) υπέστη διώξεις από την Καθολική Εκκλησία και την αλλοπρόσαλλη εξουσία του Λουδοβίκου ΙΕ'.

Από το 1746 μέχρι το 1773, ο Ντιντερό συγγράφει εκ παραλλήλου έναν σημαντικό αριθμό φιλοσοφικών, επιστημονικών, λογοτεχνικών και θεατρικών έργων, που ουδέποτε έπαψαν να συζητούνται, να σχολιάζονται, να ερμηνεύονται, να διαβάζονται. Ωστόσο τα περισσότερα από αυτά δεν τα διάβασαν οι σύγχρονοί του, με εξαίρεση τον στενό κύκλο των εγκυκλοπαιδιστών φιλοσόφων και κάποιων θαυμαστών-συνομιλητών του, όπως ο Βολτέρος και ο Ρουσό.

Το 1749 η έκδοση ενός σημαντικού φιλοσοφικού δοκιμίου⁴ που κυκλο-

1. «Il y a un peu de testicule au fond de nos sentiments les plus sublimes et de la tendresse la plus épurée», επιστολή στον Étienne Noël Damilaville (11/3/1760).

2. Jean-Baptiste le Rond d'Alembert (1717-1783). Ο Ντ' Αλαμπέρ αποχώρησε το 1759 καθώς δεν άντεχε τις επιθέσεις από τους πολέμιους του έργου.

3. *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (= *Εγκυκλοπαίδεια ή Συστηματικό Λεξικό των Επιστημών, των Τεχνών και των Χειροτεχνικών Επαγγελμάτων*, 1751-1772). Ένα εκλαϊκευτικό αντικεκκλησιαστικό έργο, πρωτοποριακό για την εποχή του που, ουσιαστικά, προετοίμασε το έδαφος για την Επανάσταση του 1789.

4. *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient* (= *Επιστολή για τους τυφλούς προς χρήση όσων βλέπουν*, 1749). Επίσης πρωτοποριακό έργο που επαίνεσαν αμέσως Βολτέρος και Ρουσό: σε σπερματική μορφή προοικονομεί τη μετά έναν αιώνα θεωρία του Δαρβίνου για τη φυσική επιλογή των ειδών. Βλ. σχετικά Jonathan I. Israel,

φόρπησε ανωνύμως και που η αστυνομία ανακάλυψε ότι είναι δικό του, αναγκάζοντάς τον να το παραδεχτεί, τον οδήγησε στη φυλακή. Με τη μεσολάβηση επιφανών αναγνώστων του ελευθερώθηκε αλλά πλέον, υπό τη διαρκή απειλή ισόβιας κάθειρξης, δεσμεύτηκε στον αρχηγό της παρισινής αστυνομίας ότι δεν θα εκδώσει ποτέ κανένα έργο χωρίς προηγουμένως να το υποβάλει στη λογοκρισία. Τήρησε αυτή την υπόσχεση ως το τέλος της ζωής του μη θέλοντας να ζήσει στην εξορία.

Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι πολύ γνωστά του σήμερα έργα, όπως *Ο μοιρολάτρης Ζακ και ο αφέντης του*, *Ο ανιψιός του Ραμό*, *Το παράδοξο με τον ηθοποιό* και *Το όνειρο του Ντ' Αλαμπέρ*, εκδόθηκαν στη Γαλλία μετά τον θάνατό του. Όπως δεν είναι επίσης τυχαίο ότι μεταγενέστεροι συγγραφείς, όπως ο Μπαλζάκ, ο Σταντάλ, ο Ζολά, ο Σοπενάουερ, ο Κοντ, ο Μισλέ, ο Ένγκελς και ο Μαρξ, ο Ανατόλ Φρανς, ο Αντρέ Ζιτι, επαίνεσαν την αδέσμευτη από κατεστημένες απόψεις, διαλεκτική και ανατρεπτική σκέψη αυτού του άθεου υλιστή. Τέλος, ο Μίλαν Κούντερα έγραψε στα 1971 ένα θεατρικό έργο ως απόδοση φόρου τιμής ειδικά στο *Ο μοιρολάτρης Ζακ και ο αφέντης του*.⁵

Το τελευταίο γράφτηκε λίγο μετά την ολοκλήρωση της *Εγκυκλοπαίδειας*, το 1773, με σαφή την έμπνευσή του από το πολυδιαβασμένο στην εποχή του *Τρίστραμ Σάντι* (*Tristram Shandy*, 1759-1769) του Αγγλοϊρλανδού Λόρενς Στερν (*Lawrence Sterne*, 1713-1768).⁶ Αλλά η έμπνευση του Ζακ δεν προέρχεται μόνο από τον Στερν. Οι μεγάλοι συγγραφείς εμπνέονται πάντα από την προηγούμενη παράδοση. Ο Ντιντερό, όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης του βιβλίου, αντλεί από το ξέφρενο χιούμορ του παιγνιώδους Ραμπιλέ, από τον ερωτισμό του Βοκκάκιου, του Αρετίνου και όλης της λαϊκής ερωτικής παράδοσης, από το πικαρέσκο του Θερβάντες, από το θέατρο του Μολιέρου, από το επιστολικό μυθιστόρημα του Αγγλοϊρλανδού Σάμιουελ Ρίτσαρντσον κ.λπ. Το σημαντικό όμως με τον Ντιντερό είναι ότι καταφέρνει όλη αυτή την

Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750, εκδ. Oxford University Press 2002, σ. 710.

5. Milan Kundera: *Jacques Et Son Maitre, hommage à Denis Diderot en trois actes*, Paris, εκδ. Gallimard, 1981. Στον πρόλογό του αποθεώνει το έργο: «Το αληθινό του μεγαλείο δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό παρά μόνον αν τεθεί δίπλα στον *Δον Κιχώτη*, ή τον *Τομ Τζούους*, το *Ulysses* ή τον *Φερντιντούρκε* [*Ferdynurke* του Βίτολντ Γκομπρόβιτς (*Witold Gombrowicz*), 1937]. Κι ακόμα: «Το *Ο μοιρολάτρης Ζακ* είναι απ' τα μυθιστορήματα που αγαπώ περισσότερο. Εδώ τα πάντα είναι χιούμορ, τα πάντα παιχνίδι, τα πάντα ελευθερία και απόλαυση της φόρμας».

6. Ο Ντιντερό εμπνεύστηκε, επεκτείνοντάς το στο έπακρο, το εύρημα του πληγωμένου γονάτου και τις ιστορίες του λοχαγού του Ζακ από τα κεφ. XIX-XXII του όγδοου βιβλίου / κεφαλαίου του *Σάντι*. Ο ίδιος φροντίζει στο βιβλίο να απαντά με ειρωνεία στην πιθανή κατηγορία λογοκλοπής ως εξής: «Ίδού, τώρα, κι η δεύτερη παράγραφος, που είναι αντιγραφή απ' τον *Βίο του Τρίστραμ Σάντι*, εκτός κι αν η συνομιλία του μοιρολάτρη Ζακ και του αφέντη του προηγήθηκε αυτού του έργου, οπότε ο λογοκλόπος είναι ο ιερέας Στερν, τον οποίο ξεχωρίζω απ' τους περισσότερους λογοτέχνες της χώρας του, που συνηθίζουν να μας κλέβουν και να μας καθυβρίζουν» (βλ. σ. 258).

αφομοιωμένη παράδοση της ευρωπαϊκής μυθοπλασίας να την προχωρήσει ένα βήμα πιο εκεί, εκτείνοντας όλα αυτά τα δάνεια πέρα από τα δοσμένα όριά τους. Το αέναο οδοιπορικό των πρώων του Θερβάντες, η αποσπασματική γραφή του Στερν, το ραμπελεζιανό χιούμορ, ο λαϊκός ερωτισμός, οι διάλογοι του Ρίτσαρντσον δεν εξαντλούνται στην ευρηματικότητά τους. Εισφέρουν όλα ταυτόχρονα στην καταγραφή της κοινωνικής συνθήκης της εποχής, στην ψυχογραφία των χαρακτήρων και, το κυριότερο, στη διά του ορθού λόγου απόπειρα αναστοχασμού των ανθρώπινων αξιών και διεκδικήσεων.

Ανάμεσα στον Νοέμβριο του 1778 και τον Ιούνιο του 1780 το έργο διαβάζεται για πρώτη φορά από έναν κλειστό κύκλο συνδρομητών της χειρόγραφης επιθεώρησης *Correspondance littéraire*⁷ (μεταξύ των οποίων ο Γκέτε και ο Σίλερ, που σπεύδουν να εκφράσουν τον ενθουσιασμό τους).

Έναν χρόνο πριν τον θάνατό του ο Ντιντερό ξαναδουλεύει το απαγορευμένο έργο του. Προσθέτει καμιά ογδονταριά σελίδες που περιλαμβάνουν επεισόδια όπως τους νεανικούς έρωτες του Ζακ, τον ύμνο στην ερωτική λογοτεχνία, ή την ανεκδοτολογική ιστορία με τον ποιητή του Ποντισερί. Το έργο, μια και ήταν ήδη γνωστό στη Γερμανία μέσα από την παραπάνω επιθεώρηση, εκδόθηκε πρώτα σε γερμανική μετάφραση στα 1792. Η πρώτη γαλλική έκδοση, με αρκετά λάθη, εμφανίστηκε το 1796. Η οριστική, κριτική έκδοση του βιβλίου κατορθώθηκε μόλις στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, με βάση τα αρχεία Ντιντερό που φυλάσσονταν στη Ρωσία από τα χρόνια της Μεγάλης Αικατερίνης.⁸

7. *La Correspondance littéraire, philosophique et critique* ήταν μια επιθεώρηση πολιτιστικών ειδήσεων που γραφόταν κυρίως από τον καλλιεργημένο Βαυαρό βαρόνο Γκριμ ανάμεσα στα χρόνια 1753-1773 (Friedrich Melchior, Baron von Grimm, 1723-1807). Ο Γκριμ έγραφε και διένειμε την επιθεώρηση κάθε δεκαπενθήμερο σε έναν κλειστό, έμπιστο κύκλο Ευρωπαίων διανοουμένων και φωτισμένων ευγενών. Στους συνδρομητές της επιθεώρησης περιλαμβανόταν και η Μεγάλη Αικατερίνη της Ρωσίας που ενίσχυε οικονομικά τον Ντιντερό στις δύο τελευταίες δεκαετίες της ζωής του και στην οποία, αμέσως μετά τον θάνατό του (1785) απεστάλη, όπως είχε συμφωνηθεί, η βιβλιοθήκη και όλα τα χειρόγρατά του. Το 1773 τον Γκριμ διαδέχτηκε ο Ελβετός λόγιος και ως τότε γραμματέας του, Ζακ-Ανρί Μεστέρ (Jacques-Henri Meister, 1744-1826), φίλος του Ντιντερό. Η επιθεώρηση αποστέλλοταν χειρόγραφη ως κοινή αλληλογραφία σε κάθε παραλήπτη της προκειμένου να αποφευχθεί η λογοκρισία. Ο *μιορολάτης Ζακ* δημοσιεύτηκε κατ' αυτόν τον τρόπο στην επιθεώρηση σε 14 συνέχειες.

8. Η πρώτη κριτική (οριστική) έκδοση: *Jacques le fataliste et son maître: Texte et variantes établis sur le manuscrit de Léningrad* (εκδ. Librairie Droz Paris-Genève 1976-1977). Υπήρξε προϊόν συνεργασίας δύο ερευνητών στο πανεπιστήμιο Paris X, της Simone Lecoindre και του Jean Le Galliot. Η έκδοση, που περιέχει κατατοπιστικούς προλόγους, σχόλια κ.λπ., αναπαράγει ευσυνείδητα το καλύτερα σωσμένο από μια πλειάδα αντιγράφων, εκείνο στη βιβλιοθήκη του Ερμιτάζ (στο Λένινγκραντ / Αγία Πετρούπολη, βιβλιοθήκη Saltykov-Chtchedrine: χειρόγραφο XIII, είθισται να αποκαλείται «χειρόγραφο του Λένινγκραντ») από τον προσωπικό καλλιγράφο-αντιγραφέα του Ντιντερό Roland Girbal (σε αυτόν ανέθετε την αντιγραφή των έργων του

Έχει πολλαπλώς διαπιστωθεί, ειδικά από ερευνητές στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, ότι αυτό το μυθιστόρημα, που ανοίγει ευθέως διάλογο με τον αναγνώστη, στην ουσία αποτελεί μια κριτική πάνω στην ίδια τη φύση του μυθιστορήματος, στις δυνατότητές του αναπαράστασης του κόσμου και στην όποια επίδραση μπορεί να ασκεί στην κατανόηση του βίου. Ο αναγνώστης που θα προχωρήσει αυτό το βιβλίο ως το τέλος του είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα θελήσει να το φυλλομετρήσει πάλι, να σταθεί για δεύτερη φορά σε κάποια σημεία του και, απελευθερωμένος πλέον από την ιδιόμορφα περιπετειώδη πλοκή των ερώτων του Ζακ και του αφέντη του, να απολαύσει απερίσπαστος τη μαστοριά του δεινού αυτού φιλοσόφου-συγγραφέα και την ομορφιά του περίτεχνου μυθιστορήματός του.

Ο επιμελητής του τόμου έχει φροντίσει τόσο στα λεπτομερή Σχόλια που υπομνηματίζουν το κείμενο όσο και στο εκτενές Επίμειτρο να «ξεκλειδώσει» κάποιες αναγνωστικές διόδους εξετάζοντας ή απλώς υπογραμμίζοντας επιλεγμένα αποσπάσματα του Ζακ ώστε ο αναγνώστης, κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στο κείμενο, να μπορεί να «παίξει» από καλύτερη θέση σ' αυτό που, κατά κύριο λόγο, συγκροτεί το μεγαλείο του *Ο μοιρολάτρης Ζακ και ο αφέντης του*: μια παιγνιώδη μονομαχία μύησης ανάμεσα στον συγγραφέα και τον αναγνώστη του ως προς τη θαυμάσια τέχνη του ανθρώπινου βίου.

που προορίζονταν για τη *La Correspondance littéraire*). Αυτής της οριστικής έκδοσης είχε προηγηθεί μια απλούστερη έκδοση του έργου, επίσης βασισμένη στο αντίγραφο Girbal, από τον Jacques Proust (εκδ. Le Livre de poche, 1972). Στη συνέχεια αυτή εντάχθηκε στον συλλογικό τόμο των Hans Dieckmann, Jean Fabre, Jacques Proust, Jean Varloot με τα *Άπαντα* του Ντιντερό (*Diderot, œuvres complètes*, τόμος XXIII, εκδ. Hermann 1981). Έκτοτε ακολούθησαν και άλλες κριτικές εκδόσεις, όπως εκείνη του Paul Vernière, εκδ. Imprimerie Nationale, σειρά «Trésor des Lettres Françaises», 1978.

Ο ΜΟΙΡΟΛΑΤΡΗΣ ΖΑΚ ΚΑΙ Ο ΑΦΕΝΤΗΣ ΤΟΥ

J A C Q U E S
LE FATALISTE
ET SON MAITRE.

COMMENT s'étaient-ils rencontrés ? Par hasard , cômme tout le monde. Comment s'appelaient-ils ? Que vous importe ? D'où venaient-ils ? Du lieu le plus prochain. Où allaient-ils ? Est-ce que l'on sait où l'on va ? Que disaient-ils ? Le maître ne disait rien , et Jacques disait que son capitaine disait que tout ce qui nous arrive de bien et de mal ici bas était écrit là-haut.

L E M A Î T R E .

C'est un grand mot que cela.

J A C Q U E S .

Mon capitaine ajoutait que chaque

...

ΠΩΣ ΓΝΩΡΙΣΤΗΚΑΝ; Τυχαία, όπως όλοι. Πώς ονομάζονταν; Τι σας νοιάζει; Από πού έρχονταν; Από κάπου πολύ κοντά. Πού πήγαιναν; Μήπως ξέρει ποτέ κανείς πού πηγαίνει; Τι έλεγαν; Ο αφέντης δεν έλεγε τίποτα κι ο Ζακ έλεγε ότι ο λοχαγός του έλεγε πως ό,τι καλό ή κακό μας συμβαίνει εδώ κάτω είναι γραμμένο εκεί πάνω.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Μεγάλη κουβέντα αυτή.

ΖΑΚ: Ο λοχαγός μου έλεγε, επίσης, ότι κάθε βόλι που φεύγει από ένα τουφέκι έχει πάνω του γραμμένο τον παραλήπτη του.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Κι είχε δίκιο...

Μετά από σύντομη παύση, ο Ζακ φώναξε: «Ο διάολος να πάρει τον κάπελα και το καπνελιό του!»

ΑΦΕΝΤΗΣ: Γιατί στέλνεις στον διάολο τον πλησίον σου; Δεν είναι χριστιανικό.

ΖΑΚ: Επειδή μεθάω με το παλιόκρασό του και ξεχνάω να πάω τ' αλόγα μας στην ποτίστρα. Ο πατέρας μου το καταλαβαίνει και θυμώνει. Εγώ κουνάω το κεφάλι. Εκείνος αρπάζει ένα ραβδί και με χτυπάει κάπως βαριά στην πλάτη. Ένα σύνταγμα πέρναγε από κει με προορισμό το στρατόπεδο στο Φοντενουά.¹ Από σκέτο πείσμα, σπεύδω και κατατάσσομαι. Φτάνουμε. Η μάχη μαίνεται.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Και τρως το βόλι που είχε εσένα για παραλήπτη.

ΖΑΚ: Το μαντέψατε. Μια τουφεκιά στο γόνατο. Και μόνον ο Θεός ξέρει

1. Χωριό του Βελγίου, όπου ο γαλλικός στρατός κατατρόπωσε στις 11 Μαΐου 1745 τα στρατεύματα των Αγγλων, Ολλανδών και Αυστριακών συμμάχων στο πλαίσιο του Πολέμου της Αυστριακής Διαδοχής (Österreichischer Erbfolgekrieg, 1740-1748). Η νίκη δεν είχε μόνο στρατηγική αλλά και συμβολική σημασία αφού στη μάχη ήταν παρόντες ο βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΕ΄ και ο δεκαπεντάχρονος διάδοχός του. Η μάχη αυτή άνοιξε τον δρόμο για την κατάκτηση των Κάτω Χωρών από τους Γάλλους.

τις καλές και τις κακές περιπέτειες που με έμπλεξε αυτή η τουφεκιά. Οι οποίες είναι αλληλένδετες, όπως οι κρίκοι μιας αλυσίδας. Αν δεν ήταν εκείνη η τουφεκιά, για παράδειγμα, πιστεύω ότι δεν θα ερωτευόμουν ποτέ στη ζωή μου, ούτε θα κούτσαينا.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Όστε, το λοιπόν, ερωτεύτηκες;

ΖΑΚ: Αν ερωτεύτηκα λέει!

ΑΦΕΝΤΗΣ: Εξαιτίας μιας τουφεκιάς;

ΖΑΚ: Εξαιτίας μιας τουφεκιάς.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Δεν μου το ανέφερες ποτέ.

ΖΑΚ: Πολύ σωστά.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Και γιατί, παρακαλώ;

ΖΑΚ: Επειδή δεν μπορούσε να ειπωθεί ούτε νωρίτερα ούτε αργότερα.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Και τώρα, δηλαδή, έφτασε η στιγμή να μάθουμε για τους έρωτές σου;

ΖΑΚ: Ποιος ξέρει;

ΑΦΕΝΤΗΣ: Όπως και να 'χει, ξεκίνα συ και βλέπουμε...

Ο Ζακ άρχισε ν' αφηγείται την ιστορία των ερώτων του. Ήταν μετά το μεσημεριανό. Ο καιρός βαρύς κι ο αφέντης του είχε αποκοιμηθεί. Η νύχτα τούς βρήκε στους αγρούς – είχαν χαθεί. Ο αφέντης, σε μια τρομερή έκρηξη θυμού, άρχισε να χτυπάει δυνατά τον υπηρέτη του με το μαστίγιο ενώ εκείνος ο κακομοίρης έλεγε σε κάθε χτύπημα: «Καταπώς φαίνεται κι αυτό ήταν γραμμένο εκεί πάνω...»

Βλέπεις, αναγνώστη, ότι βρίσκομαι σε καλό δρόμο και πως είναι στο χέρι μου να σ' αφήσω να περιμένεις ένα, δύο, τρία χρόνια μέχρι να μάθεις για τους έρωτες του Ζακ, χωρίζοντάς τον απ' τον αφέντη του και μπλέκοντάς τους σε ό,τι περιπέτειες μου κάνει κέφι. Τι θα μ' εμποδίζει, αλήθεια, να παντρέψω τον αφέντη και να τον κάνω κερατά; Να στείλω τον Ζακ μ' ένα καράβι στα νησιά των Αντιλλών; Να οδηγήσω εκεί τον αφέντη του; Να φέρω και τους δυο τους πίσω στη Γαλλία με το ίδιο καράβι; Πόσο εύκολο είναι να γράφει κανείς παραμύθια! Ωστόσο, αυτοί οι δυο θα τη γλιτώσουν με μίαν άσχημη νύχτα, κι εσύ με μια μικρή καθυστέρηση.

Επμέρωσε. Να τοι, πάλι, καβάλα στ' άλογά τους, συνεχίζουν τον δρόμο τους. –Για πού το 'βαλαν;– Είναι η δεύτερη φορά που μου κάνεις αυτή την ερώτηση και η δεύτερη φορά που σου απαντώ: Τι σε νοιάζει; Αν καταπιαστώ με το θέμα του ταξιδιού τους, αποχαιρέτα τους έρωτες του Ζακ...

Προχώρησαν για λίγο σιωπηλοί. Κι όταν τους πέρασε κάπως ο

θυμός, ο αφέντης λείπει στον υπηρέτη του: «Λοιπόν, Ζακ, πού είχαμε μείνει με τους έρωτές σου;»

ΖΑΚ: Είχαμε μείνει, νομίζω, στην πανωλεθρία του εχθρικού στρατού. Το βάζουν στα πόδια, τους καταδιώκουμε, ο σώζων εαυτόν σωθήτω. Εγώ μένω στο πεδίο της μάχης, θαμμένος κάτω από πλήθος νεκρούς και τραυματίες, απειράριθμοι άνθρωποι.² Την άλλη μέρα, με πέταξαν μαζί με μια ντουζίνα άλλους σ' ένα κάρο, για να με πάνε σε κάποιο απ' τα νοσοκομεία μας. Αχ, κύριε, νομίζω ότι χειρότερο τραύμα από δαύτο στο γόνατο δεν υπάρχει.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Έλα τώρα, Ζακ, αστείευεσαι.

ΖΑΚ: Όχι, κύριε, μα την αλήθεια, δεν αστειεύομαι καθόλου! Εκεί υπάρχουν ούτε κι εγώ ξέρω πόσα οστά και τένοντες, κι ένα σωρό άλλα, που τα λένε ούτε κι εγώ δεν ξέρω πώς...

Ένας σαν χωρικός, που τους ακολουθούσε με μια κοπέλα καθισμένη στα καπούλια του αλόγου του και που τους πήρε το αυτί του, πήρε τον λόγο και είπε: «Ο κύριος έχει δίκιο...»

Δεν ήταν ξεκάθαρο ποιον αφορούσε εκείνο το κύριος, αλλά το πήραν άσχημα τόσο ο Ζακ όσο και ο αφέντης του. Ο Ζακ είπε στον αδιάκριτο συνομιλητή: «Τώρα εσύ, τι ανακατεύεσαι;»

– Ανακατεύομαι λόγω επαγγέλματος. Είμαι χειρουργός, στις διαταγές σας, και θα σας αποδείξω...

Η γυναίκα στα καπούλια του αλόγου του είπε: «Κυρ-γιατρέ, ας τραβήξουμε τον δρόμο μας κι ας αφήσουμε ήσυχους αυτούς τους κυρίους που δεν θέλουν να τους αποδείξουμε...»

– Όχι, αποκρίθηκε ο χειρουργός. «Θέλω να τους αποδείξω και θα τους αποδείξω...»

Καθώς όμως στρέφεται για ν' αποδείξει, σπρώχνει τη συντρόφισσά του που κάνει την ισορροπία της και πέφτει κάτω, το ένα της πόδι πιάνεται στην άκρη του ρούχου της ενώ τα μεσοφόρια της σηκώνονται ψηλά πάνω απ' το κεφάλι. Ο Ζακ ξεπεζεύει, ελευθερώνει το πόδι της κακομοίρας της γυναίκας και της κατεβάζει τα μεσοφόρια. Δεν ξέρω αν πρώτα της κατέβασε τα μεσοφόρια ή πρώτα της ελευθέρωσε το πόδι, αλλά κρίνοντας από την κατάσταση της γυναίκας και τις

2. Η φρίκη της μάχης του Φοντενούα, με 21.000 νεκρούς από τους οποίους 7.000 Γάλλοι, είχε σημαδέψει τη διάνοση της εποχής. Διόλου τυχαία λέγεται ότι ο βασιλιάς προσπάθησε να μετριάσει τον ενθουσιασμό του γιου του για τη νίκη με τα εξής λόγια: «Το αίμα των εχθρών μας είναι πάντα αίμα ανθρώπων, πραγματικά δόξα είναι άμα καταφέρεις να μη χυθεί».

φωνές της, θα πρέπει να είχε χτυπήσει άσχημα. Ο αφέντης του Ζακ είπε στον χειρουργό: «Να τι παθαίνει κανείς όταν θέλει ν' αποδείξει!» Και ο χειρουργός: «Να τι παθαίνει κανείς όταν δεν θέλει να του αποδείξουν!» Και ο Ζακ είπε στην πεσμένη ή ανασπκωμένη γυναίκα: «Μην στενοχωριέστε, καλή μου, δεν φταίτε εσείς, απλώς ήταν γραμμένο εκεί πάνω ότι σήμερα, σ' αυτόν εδώ τον δρόμο, τη συγκεκριμένη ώρα, ο γιατρός θα φλυαρούσε, ο αφέντης μου κι εγώ θα φερόμασταν σαν αγροίκοι, εσείς θα κάνατε ένα καρούμπαλο στο κεφάλι κι εμείς θα βλέπαμε τον κώλο σας...»

Και τι δεν θα μπορούσε να γίνει μ' αυτή την περιπέτεια στα χέρια μου, αν μου έμπαινε η ιδέα να σας απελπίσω! Θα έδινα σπουδαιότητα σ' αυτή τη γυναίκα. Θα την έκανα ανιψιά κάποιου εφημέριου απ' το γειτονικό χωριό. Θα ξεσήκωνα όλους τους κατοίκους αυτού του χωριού. Θα έσπννα μάχες και έρωτες. Διότι, τελικά, η χωρική ήταν ωραία κάτω απ' τα μεσοφύρια της – ο Ζακ και ο αφέντης του το είχαν προσέξει. Ελκυστική ευκαιρία για να γεννηθεί ένας έρωτας. Γιατί, λοιπόν, ο Ζακ να μην ερωτευτεί για δεύτερη φορά; Γιατί να μην γίνει για δεύτερη φορά αντίζηλος, και μάλιστα ο καλύτερος αντίζηλος του αφέντη του;³

– Μήπως του είχε ξανασυμβεί το ίδιο; – Πάλι ερωτήσεις! Δεν θέλεις, λοιπόν, αναγνώστη, να συνεχίσει ο Ζακ την ιστορία με τους έρωτές του; Εξηγήσου, για να τελειώνουμε μια και καλή: Θέλεις ή δεν θέλεις; Γιατί, αν θέλεις, ξαναβάζουμε τη χωρική στα καπούλια του αλόγου με τον οδηγό της, τους αφήνουμε να φύγουν κι επιστρέφουμε στους ταξιδιώτες μας. Αυτή τη φορά τον λόγο παίρνει ο Ζακ, που λέει στον αφέντη του: «Να πώς έχουν τα πράγματα: εσείς, που δεν τραυματιστήκατε ποτέ στη ζωή σας και δεν έχετε ιδέα τι σημαίνει μια σφαίρα στο γόνατο, υποστηρίζετε εμένα, εμένα που έχω σπασμένο γόνατο και κουτσαίνω από τα είκοσί μου...»

ΑΦΕΝΤΗΣ: Θα μπορούσες να έχεις δίκιο. Μόνον που αυτός ο αναιδής χειρουργός είναι ο λόγος που ακόμα βρίσκεσαι στο κάρο με τους συμπολεμιστές σου, μακριά απ' το νοσοκομείο, μακριά απ' τη θεραπεία σου και μακριά απ' τον μελλοντικό σου έρωτα.

ΖΑΚ: Ό,τι κι αν σκέφτεστε, ο πόνος στο γόνατό μου ήταν τρομερός, και γινόταν ακόμα χειρότερος επειδή το κάρο ήταν σκληρό και οι

3. Αναφορά στη μονόπρακτη φαρσοκωμωδία *Ο Κρισπίνος, αντίζηλος του αφέντη του* (*Crispin rival de son maître*, 1707) του πολυγραφότατου συγγραφέα Αλέν-Ρενέ Λεσάζ (*Alain-René Lesage*, 1668-1747), πιο γνωστού για το δημοφιλές πικαρέσκο έργο του *Ζιλ Μπλας*.

δρόμοι ανώμαλοι, με αποτέλεσμα να ξεφωνίζω σε κάθε τράνταγμα. ΑΦΕΝΤΗΣ: Μήπως επειδή ήταν γραμμένο εκεί πάνω ότι θα ξεφώνιζες; ΖΑΚ: Ασφαλώς! Έχανα πολύ αίμα και θα ήμουν νεκρός, αν το κάρο μας, το τελευταίο της πομπής, δεν σταματούσε μπροστά σε μια αχυροκαλύβα. Ζήτησα να με κατεβάσουν. Με ακούμπησαν στο έδαφος. Μια νεαρή γυναίκα, που στεκόταν στην πόρτα της αχυροκαλύβας, μπήκε μέσα και ξαναβγήκε σχεδόν αμέσως κρατώντας ένα ποτήρι κι ένα μπουκάλι κρασί. Ήπια ένα δυο ποτήρια μονοκοπανιά. Τα κάρα που ήταν μπροστά απ' το δικό μας άρχισαν να κινούνται. Ήταν έτοιμοι να με πετάξουν πάνω απ' τους συντρόφους μου, αλλά εγώ γαντζώθηκα με δύναμη στα ρούχα της γυναίκας και σ' ό,τι βρήκα γύρω μου, και δήλωσα ότι δεν πρόκειται να ξανανέβω στο κάρο και πως, αφού έτσι κι αλλιώς θα πέθαινα, προτιμώ ν' αφήσω την τελευταία μου πνοή στο μέρος που βρισκόμαστε, παρά δυο λεύγες παρακάτω. Μ' αυτά τα λόγια, λιποθύμησα. Όταν συνήλθα, ήμουνα γυμνός και ξαπλωμένος σ' ένα κρεβάτι που έπιανε μια γωνιά της αχυροκαλύβας, περιτριγυρισμένος από έναν χωρικό, τον αφέντη του σπιτιού, τη γυναίκα του, εκείνη που με είχε βοηθήσει, και μερικά κουτσούβελα. Η γυναίκα είχε βουτήξει την άκρη της ποδιάς της στο ξίδι και μου έτριβε τη μύτη και τους κροτάφους.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Αχ, δύστυχε! Αχ, κατεργάρη! Αιτιμε, βλέπω καλά πού το πας.

ΖΑΚ: Αφέντη μου, νομίζω πως δεν βλέπετε τίποτα.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Γιατί, μήπως αυτή δεν είναι η γυναίκα που πρόκειται να ερωτευτείς;

ΖΑΚ: Κι αν την ερωτεύομουν, τι θα γινότανε; Μήπως εμείς αποφασίζουμε αν θα ερωτευτούμε ή δεν θα ερωτευτούμε; Κι όταν ερωτευτούμε, μήπως εμείς αποφασίζουμε αν θα φερόμαστε σαν να μην ήμαστε ερωτευμένοι; Αν αυτό ήταν γραμμένο εκεί πάνω, ό,τι κι αν ετοιμάζετε να μου πείτε, θα το έλεγα κι εγώ στον εαυτό μου, θα με χαστούκιζα, θα χτυπούσα το κεφάλι μου στον τοίχο, θα ξερίζωνα τα μαλλιά μου. Και πάλι, όμως, το αποτέλεσμα θα ήταν το ίδιο, και ο ευεργέτης μου θα γινόταν κερατάς.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Όμως με τον τρόπο που σκέφτεσαι, έγκλημα που διαπράττεται άνευ τύψεων δεν υπάρχει.

ΖΑΚ: Η παρατήρησή σας έχει βασανίσει το μυαλό μου πολλές φορές. Παρ' όλα αυτά, ωστόσο, παρά τους δισταγμούς μου, ξαναγυρίζω πάντοτε στα λόγια του λοχαγού μου: ό,τι καλό ή κακό μάς συμβαίνει εδώ κάτω είναι γραμμένο εκεί πάνω. Μήπως εσείς, κύριε, γνωρίζετε κανέναν τρόπο για να σβήσετε αυτή τη γραφή; Μπορώ, άραγε, να

μην είμαι ο εαυτός μου; Και, όντας ο εαυτός μου, μπορώ, άραγε, να λειτουργήσω διαφορετικά απ' τον εαυτό μου; Μπορώ να είμαι ο εαυτός μου διαμέσου κάποιου άλλου; Κι από τότε που ήρθα στον κόσμο, υπήρξε έστω και μια στιγμή που να μην ίσχυε αυτό; Κάντε μου όσο κήρυγμα θέλετε. Μπορεί τα επιχειρήματά σας να είναι σωστά. Ωστόσο, αν είναι γραμμένο μέσα μου ή εκεί πάνω ότι εμένα θα μου φανούν λανθασμένα, τι θέλετε να κάνω;

ΑΦΕΝΤΗΣ: Εγώ ένα πράγμα αναρωτιέμαι: ο ευεργέτης σου θα γινόταν, άραγε, κερατάς επειδή ήταν γραμμένο εκεί πάνω, ή αυτό ήταν γραμμένο εκεί πάνω επειδή εσύ θα κεράτωνες τον ευεργέτη σου;

ΖΑΚ: Και τα δύο ήταν γραμμένα, το ένα πλάι στο άλλο. Όλα έχουν γραφτεί ταυτόχρονα. Είναι όπως ένα μεγάλο ειληπτάριο που ξετυλίγεται σιγά σιγά.

Αντιλαμβάνεσαι, αναγνώστη, μέχρι πού θα μπορούσα να τραβήξω αυτή τη συζήτηση για ένα θέμα για το οποίο τόσα έχουν ειπωθεί και τόσα έχουν γραφτεί εδώ και χιλιάδες χρόνια, χωρίς να έχει γίνει ούτε ένα βήμα προόδου. Κι αν μου χρωστάς χάρη για όσα σου λέω, μου χρωστάς πολύ μεγαλύτερη χάρη για όσα δεν σου λέω. Ενώ οι δυο μεταφυσικοί μας επιχειρηματολογούσαν χωρίς να συνεννοούνται, όπως γίνεται συχνά στη μεταφυσική, πήρε να βραδιάζει. Διέσχιζαν μια περιοχή που δεν ήταν ασφαλής, πόσο μάλλον εκείνη την περίοδο κατά την οποία η κακοδιοίκηση και η φτώχεια είχαν πολλαπλασιάσει απίστευτα τον αριθμό των κακοποιών. Σταμάτησαν στο πιο άθλιο πανδοχείο. Τους έστησαν δυο κρεβάτια εκστρατείας σ' ένα δωμάτιο που το σχημάτιζαν τέσσερα διαχωριστικά μισάνοιχτα στις γωνίες. Ζήτησαν να δειπνήσουν. Τους έφεραν ένα βαλτόνερο, μαύρο ψωμί και ξινισμένο κρασί. Ο πανδοχέας, η γυναίκα του, τα παιδιά, οι υπηρέτες, όλοι είχαν ύφος σκυθρωπό. Από δίπλα άκουγαν τα ασυγκράτητα γέλια και τα τρελά κέφια καμιάς δεκαριάς ληστών, που είχαν φτάσει νωρίτερα και είχαν βουτήξει όλες τις προμήθειες. Ο Ζακ καθόταν αρκετά ήρεμος, αντίθετα με τον αφέντη του που δεν ψύχαζε και πηγαινοερχόταν πάνω κάτω με ύφος συννεφιασμένο, ενώ ο υπηρέτης του καταβρόχθιζε μερικές φέτες μαύρο ψωμί και κατέβαζε μορφάζοντας λίγα ποτήρια ξινισμένο κρασί. Σ' αυτή την κατάσταση βρίσκονταν, όταν άκουσαν χτυπήματα στην πόρτα τους. Ήταν ένας υπηρέτης που οι προκλητικοί και επικίνδυνοι γείτονές τους είχαν αναγκάσει να φέρει στους δυο ταξιδιώτες μας ένα πιάτο με τα κόκαλα του κοτόπουλου που είχαν μόλις φάει. Αγανακτισμένος, ο Ζακ παίρνει τα πιστόλια του αφέντη του.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Πού πας;

ΖΑΚ: Αφήστε με ήσυχο.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Σε ρωτάω πού πας.

ΖΑΚ: Να βάλω μυαλό σ' αυτό το κάθαρμα.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Ξέρεις ότι είναι ολόκληρη ντουζίνα από δαύτους.

ΖΑΚ: Δεν πά' να 'ναι κι εκατό, ο αριθμός δεν μετράει. Είναι γραμμένο εκεί πάνω ότι δεν είναι αρκετοί.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Ο διάολος να σε πάρει μ' αυτό το θρασύ ρητό σου!

Ο Ζακ ξεφεύγει απ' τα χέρια του αφέντη του και μπαίνει στο δωμάτιο με τους μαхайροβγάτες κρατώντας ένα γεμάτο πιστόλι σε κάθε χέρι. «Στα κρεβάτια σας γρήγορα», τους λέει. «Στον πρώτο που θα κουνηθεί τινάζω τα μυαλά στον αέρα...» Ο Ζακ είχε ύφος και τόνο τόσο πειστικά, ώστε αυτοί οι παλιάνθρωποι, που εκτιμούσαν τη ζωή όσο και οι τίμιοι, σηκώθηκαν απ' το τραπέζι και, χωρίς δεύτερη κουβέντα, ξεντύθηκαν και ξάπλωσαν. Ο αφέντης του, που δεν ήταν καθόλου σίγουρος για την έκβαση αυτής της περιπέτειας, τον περίμενε τρέμοντας. Ο Ζακ γύρισε κουβαλώντας τα ρούχα τους – τα πήρε για να μην μπουν στον πειρασμό να ξανασηκωθούν. Τους έσβησε και το φως και διπλοκλείδωσε την πόρτα τους κρατώντας το κλειδί μαζί με ένα από τα πιστόλια του. «Και τώρα, κύριε, το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να οχυρωθούμε σπρώχνοντας τα κρεβάτια μας πίσω από την πόρτα και να κοιμηθούμε ήσυχα...» είπε στον αφέντη του κι άρχισε να σπρώχνει τα κρεβάτια περιγράφοντάς του ψυχρά και λακωνικά τις λεπτομέρειες του εγχειρήματός του.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Ζακ, τι διάολο άνθρωπος είσαι εσύ! Πιστεύεις, δηλαδή...

ΖΑΚ: Ούτε πιστεύω ούτε δεν πιστεύω.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Κι αν είχαν αρνηθεί να ξαπλώσουν;

ΖΑΚ: Αυτό ήταν αδύνατο.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Γιατί;

ΖΑΚ: Διότι δεν το έκαναν.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Κι αν ξανασηκώνονταν;

ΖΑΚ: Τόσο το χειρότερο ή τόσο το καλύτερο.

ΑΦΕΝΤΗΣ: Αν... αν... αν... και...

ΖΑΚ: Αν, αν η θάλασσα έβραζε, θα είχαμε, όπως λένε, κάθε μέρα ψαρόσουπα. Τι στο διάολο, κύριε, πριν από λίγο νομίζατε ότι διέτρεχα μεγάλο κίνδυνο, που ήταν μέγα λάθος, και τώρα νομίζετε ότι διατρέχετε εσείς μεγάλο κίνδυνο, που είναι ακόμα μεγαλύτερο λάθος.